

Grænsen er nået

Chokket

Det var bidende koldt om aftenen den 5. februar 1864 i Slesvig. Januarkulden var fortsat ind i februar, og minusgrader havde gjort vejene isglatte. Det for danskerne helt utænkelige var ved at ske: en massiv tilbagetrækning af den danske hær fra Danevirke. Den skulle foregå i ly af mørket og uden at vække fjendens opmærksomhed. Soldaterne var udmattede, sultne, og mange frøs i kulden. Euforien over endelig at skulle i krig var forduftet og afløst af en skam over at flygte uden kamp. Men soldaterne gjorde som befalede, og godt 38.000 mand bevægede sig mod Flensborg. Nogle af mændene hallucinerede under den lange march nordpå. Andre opgav af udmattelse og lagde sig i vejgrøften, hvor de døde af kulde. På få dage var gejsten sivet ud af de danske soldater. Og krigen var kun lige begyndt. Men hvordan kom det så vidt, at hæren måtte forlade det velplacerede forsvarsværk Danevirke, der lå, hvor Jylland var smallest mod syd?

Danevirke blev hyldet og berømmet i den nationale krigsretorik, men faktum var, at virkeligheden slet ikke kunne stå mål med myten om forsvarsværket. Bygningen af Danevirke var ifølge myten igangsat i 900-tallet af dronning Thyra for at forsvare danernes rige mod fjender sydfra. Flere af jordvoldene, der indgik i det gamle forsvarsværk, var allerede blev rejst i slutningen af 600-tallet, og Danevirke var historisk set udbygget i etaper, især når riget var truet. Forestillingen om forsvarsværkets størrelse var vokset hastigt hos folket, siden

Isglatte veje, udmattelse og kulde var vilkårene under tilbagetrækningen, der kom som et chok for danskerne. Niels Simonsen (1807-1885) valgte at hylde fodfolkets udholdenhed i sin fortolkning af nederlaget i *Infanterister, der redder en kanon på tilbagetoget fra Danevirke fra 1864*. || Frederiksborg – Nationalhistorisk Museum

krigstruslen fra Preussen var blevet en realitet og krigen indledt den 1. februar. Man mente ikke, at de østrigske og preussiske tropper havde en jordisk chance for at passere anlægget med de godt 30 kilometer lange forsvarsvolde. Men trods udbedringer i 1861 var forsvarsværket i forfald, og indsatsen for at styrke de forskellige skanser i januar måned var et kapløb med tiden. Den iskolde vinter gjorde soldaternes arbejde med en bundfrossen jord uhyre vanskeligt. Desuden manglede der militært udstyr, uniformer og tilstrækkelig indkvartering til alle, hvorfor nogle måtte sove under åben himmel i januarkulden, mens de forberedte sig på krig. Optimismen i krigens første dage var stor på trods af alle disse mangler, hvis omfang endnu var flertallet af danskerne ukendt. Men begejstringen havde langt fra tag i alle. Den krigsmaskine, som preusserne havde mobiliseret i en alliance med østrigerne, rummede mere end 60.000 mand. Alligevel var ingen forberedt på den choktilstand, der bredte sig, da overgeneral Christian Julius de Meza (1792-1865) pludselig beordrede en tilbagetrækning

fra Danevirke. Han havde inspiceret de skanser ved Danevirkestillingen, der lå nærmest hovedkvarteret i Slesvig by, hvor han opholdt sig. Det tog ikke de Meza lang tid at konstatere, at hæren manglede soldater, forsyninger og heste, og at mødet med fjenden ville medføre alt for store tab. Et krigsråd blev sammenkaldt den 4. februar, og vurderingen lød: Danevirke måtte rømmes. Den tunge meddelelse blev telegraferet til krigsministeren i København, og for at sikre sig mod kontraordrer blev telegraflinjen kappet.

Som sine landsmænd fulgte H.C. Andersen (1805-1875) tæt med i krigens udvikling. Da meddelelsen om, at Danevirke var rømmet, nåede København den 6. februar, afskrev digteren det i første omgang som ondsindede rygter. Men byens gader emmede af tumult og utilfredse røster, der ville have sat navn på de syndebukke, der svigtede Danmark. Febrilsk opsøgte Andersen både Krigsministeriet og avisen *Dagbladet* for at få at vide, hvad der var op og ned i sagen. Og snart stod det klart, ikke bare for den 59-årige Andersen, men for hele Danmark, at tilbagetrækningen var en realitet.

For eftertiden kom rømningen af Danevirke i februar 1864 til at stå som et tydeligt varsel om krigens forløb og udfald. I virkeligheden var der tale om en velorganiseret militær retræte, der først blev opdaget af fjenden efter midnat den 6. februar. Meddelelsen hensatte befolkningen i chok, og de færreste var i stand til at se den halve sejr i det, der blev oplevet som en skamfuld tilbagetrækning. Den erkendelse kom først mange år senere.

Erindringer om nederlaget

Danevirke blev et af krigens mest prægnante erindringssteder, og det samme gjorde sig gældende for Dybbøl, der efterfølgende blev belejret, bom-

barderet og til sidst stormet i april 1864. Danevirke og Dybbøl er ikke bare geografiske lokaliteter, men også symbolske steder, der har stor betydning for den måde, krigen kollektivt er blevet erindret på. Den kulturelle erindring er den mening, et fællesskab tilskriver et historisk forløb, men sådanne udlægninger er sjældent entydige eller enslydende. For overgeneral de Meza og den militære ledelse ved fronten var tilbagetrækningen det eneste rigtige forsvar for ikke at lade store dele af den danske hær eliminere i mødet med det preussiske militær. For de fleste danskere var beslutningen ubegribelig, og reaktionerne var vrede og mistillid. For at dæmpe gemytterne og de begyndende kritiske røster valgte regeringen en officiel udlægning, der pegede på, at militæret med de Meza i spidsen havde svigtet. Konkurrerende udlægninger af Danevirke opstod allerede i samtiden, og fortællingen om retræten har som antydnet undergået forskellige variationer siden.

I nederlagets stund var der brug for opbyggelighed og håb for at bearbejde det chok, at danskerne faktisk ikke var særlig godt rustet til krigen. Det forstod kunstmaleren Niels Simonsen, da han senere samme år kom med sin fortolkning af, hvad der skulle erindres, med maleriet *Infanterister, der redder en kanon på tilbagetoget fra Danevirke*. Den erfarne bataljemaler skildrede mænd af den rette støbning: sammenbidte soldater, der nægtede at overlade en kanon og en såret soldaterkammerat til fjenden og i stedet kæmpede sig fremad mod Flensborg. Maleriet var ikke en opfundet scene fra mærens side, for scenen skildrede 8. regiment, 5. kompagnis heltedige indsats den skæbnesvangre nat. Den var der grund til at erindre for fællesskabet, og motivet var et værdigt emne for billedkunsten.

Fotografiet var et nyt medium i 1864, og der blev taget mange fotos af krigsskuepladsen, dog uden lemlæstede og døde soldater. I stedet var sejrherrene til stede. Her ses skanse 4 den 19. april, dagen efter at preusserne havde indtaget stillingerne på Dybbøl. || Friedrich Brandt (1823-1891)/Det Kgl. Bibliotek

Historierne om de udmattede og døde soldater, der gav op under den 18 timer lange march, var derimod ikke passende for den umiddelbare eftertid. Realisme i kunsten var endnu ikke en del af den kulturelle dagsorden. Simonsen skabte et erindringsværk, der i sin samtid blev bemærket af kunstkritikken, men langt fra fik den opmærksomhed og ikoniske status, som det er blevet tildelt i dag. Skildringen havde stor folkelig appel, og derfor blev motivet optrykt i fotografiske gengivelser og solgt i større oplag hos boghandler Bing i København i vinteren 1865 – efter krigens afslutning.

Helt anderledes var forfatteren Herman Bangs (1857-1912) tematisering af tilbagetrækningen i 1889. Romanen *Tine* fra 1889 tager sin begyndelse i et lille lokalsamfund på Als ved krigens udbrud. En flok mænd, unge som gamle, er samlet hos den enarmede baron, mens krigseuforien endnu er på sit højeste. Stemningen i selskabet er, godt hjulpet på vej af punchen, nær sit klimaks, da Tines far, degnen, bry-

der ind i selskabet med et telegram fra København. Desperationen har tag i hans krop og sind, og han skildres handlingslammet, men får fremstammet: "De siger, de siger, at de – er gået fra Danevirke". Ude af sig selv forsøger provsten at dechifrere meningen i en blanding af angst og fornægtelse og udbryder rasende: "Er De gal? Er De gal?". Det kunne ligne galskab, men var virkelighed. Halve sejre var ikke Bangs ærinde, da han på 25 års afstand dissekerede, hvordan krigens gru, dens nederlag og desperation kunne æde sig ind på mennesket. Hvor Simonsen skabte mening og nederlagsheroisme i sin samtidige udlægning, undersøgte Bang meningsløshedens mekanismer.

Krigen i 1864 kom ikke til at byde på mange mindeværdige stunder, der kunne stive den danske selvfølelse af. Derimod satte den gang i en række af kulturelle kædereaktioner, hvor udlægningerne af krigen skiftede betydning over tid. Denne bog handler om 1864: om reaktionerne på krigen og det tabte Slesvig og om de mentale ekkoer på kort og lang afstand. Den har den kulturelle erindring som omdrejningspunkt, dvs. de måder, hvorpå 1864 siden er blevet bearbejdet, fremstillet og repræsenteret i kunst og kultur som malerier, romaner, sange, monumenter og mindeår.

Undergangsstemning

Efter Danevirke blev Dybbølstillingen krigens epicenter og efterfølgende sindbilledet på det ulige magtforhold mellem Danmark og Preussen-Østrig. Over 20.000 danske soldater havde siden februar arbejdet på at udbygge de ti jordskanser, der var placeret på halvøen Sundeved øst for Dybbøl by. Stormagterne Storbritannien og Frankrig, der fulgte krigen tæt, protesterede, men greb ikke ind, da preusserne den 18. februar overskred Kongeåen